

Lunds Universitet
Statsvetenskapliga institutionen

STV003
HT 2005
Handledare: Annica
Kronsell

Migration och makt

– effekter på kvinnor vars män arbetsmigrerat

Zinaida Kajevic

Abstract (kandidatuppsats, 41- 60 p)

Effekterna av en arbetsmigration känns mest av dem som blir kvar. Kvinnorna, som är i fokus i denna uppsats, får andra och utökade uppgifter i hushållet när mannen åker för att arbeta i ett annat land. De blir *de facto* hushållsöverhuvuden. Makten, som här definierats som *makt över* och *makt till*, är inte konstant utan ändras efter omständigheterna såsom exempelvis migration. Frågan som ställs i uppsatsen är om kvinnorna upplever att de får mer makt och om denna upplevelse förändras när maken kommer tillbaka.

Uppsatsen är baserad på intervjuer med kvinnor från en by i sydvästra Serbien (Serbien/ Montenegro). Under 1990-talet upplevde Serbien stora politiska och ekonomiska svårigheter vilket resulterade i stora migrationsrörelser. Kvinnorna som intervjuats upplevde flera år utan sina makar. De fick ökat ansvar och i viss mån ökad makt under denna period men efter makens återkomst återgick man till sina gamla roller.

Nyckelord: kvinnor, makt, migration, Serbien

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	4
1.1 Kvinnorna som stannade kvar.....	4
1.2 Syfte och frågeställning.....	4
1.3 Teori.....	5
1.4.1 Metod.....	6
1.4.2 Intervjuer.....	6
1.4.3 Forskarens roll.....	8
1.5 Material.....	9
1.7 Disposition.....	11
2 Teori.....	12
2.1 Makt.....	12
2.1.2 Empowerment.....	13
2.1.3 Maktfördelning.....	14
2.2 Hushåll.....	15
2.2.2 Hushållets överhuvud.....	16
2.3 Sammanfattning.....	17
3 Kvinnor och migration.....	18
3.1 Situationen i Serbien.....	18
3.2 Kvinnornas berättelser.....	20
3.2.1 Överlevnad.....	20
3.2.2 Investering.....	21
3.2.3 Familjen.....	22
3.2.4 Inställning till migrationen.....	23
3.3 Sammanfattning.....	23
4 Analys.....	24
4.1 Hushållets överhuvud.....	24
4.2 Makt.....	24
4.3 Sammanfattning.....	26
5 Litteraturlista.....	27

Bilaga 1- lista över frågor som ställdes vid intervjun

Bilaga 2 – kort presentation av de intervjuade kvinnorna

1 Inledning

1.1 Kvinnorna som stannade kvar

Många människor flyttar flera tusen kilometer för att arbeta i utlandet och försörja sig själva och sina familjer. Stor del av dessa är gifta män som lämnat sina fruar och barn med hopp om att kunna tjäna pengar att skicka tillbaka. Det är dock inte männen denna uppsats kommer att handla om.

Idén till denna uppsats föddes ett tag efter att jag hade läst c- kursen i statsvetenskap, *Migration and Diversity*. Nästan all litteratur som vi kom i kontakt med handlade om mottagningsländernas policyn och problem vid migration samtidigt som effekterna på avsändarländerna tonades ner. Själv ville jag belysa en grupp, som jag ansåg, inte syntes och det är kvinnorna som blir kvar när männen migrerade.

Kvinnorna, i dessa fall, befinner sig i en ovanlig situation där de har en make som är frånvarande, kanske flera år i taget. I Serbien (del av Serbien/Montenegro) har under 1990- talet många män, legalt eller illegalt, tagit sig till andra länder för att arbeta. Ekonomiska sanktioner och dålig ekonomisk utveckling i landet tvingade många att se sig om efter alternativa försörjningssätt. Familjerna gjorde valet att mannen skulle åka iväg för att arbeta medan kvinnorna stannade och tog hand om hemmet och familjen. Eftersom Serbien/Montenegro är fortfarande starkt patriarkaliskt samhälle blev kvinnornas utmaningar omfattande. Samtidigt fanns det också belöningar: större självständighet, nya erfarenheter och egna beslut.

1.2 Syfte och frågeställning

Uppsatsens målsättning är att diskutera kvinnornas maktinnehav och dess användning under makens frånvaro. Syftet är att förstå hur makten upplevs och används av kvinnor i en, för dem, ovanlig situation. Uppsatsen bygger på kvinnornas egna ord och upplevelse såsom de själva beskrivit dem. Denna uppsats kommer alltså att ta upp ett ämne som inte omedelbart kan sägas tillhöra statsvetenskapen. Den kommer inte att handla om staten, institutioner eller andra aktörer på makronivån. Uppsatsen kommer istället att ta upp hur makten på mikronivån upplevs av en grupp individer. Det är viktigt att förstå hur makten fungerar, används och upplevs på alla nivåer för att vi ska kunna dra några generella slutsatser om makten. Dessa kvinnors upplevelser är viktiga för att de kommer att ge oss bättre förståelse av migrationsrörelsers effekter och vad det innebär för hushållets beslutsfattande.

Deras situation kan belysas ur många olika synvinklar men det som jag intresserade mig mest är hur kvinnorna reagerade och handlade under makens

frånvaro och även hur makten upplevdes efteråt. Frågan blir *hur makten upplevdes under makens frånvaro samt hur blev upplevelsen efter makens hemkomst*. Makten kommer därför inte att "mätas" utifrån utan det är själva upplevelsen av makt som är syftet av uppsatsen.

Min tes är att kvinnorna får mer makt under makens frånvaro i med att de får fler ansvarsområden som de måste ta hand om. De får sköta familjens dagliga liv samt, i många fall, bygget av egna hem. Jag stödjer mig på Soroya Duval de Dampierres slutsatser om att de lämnade kvinnornas sociala och ekonomiska position påverkas positivt d v s deras makt ökar (1996: 12, kap 8). Det är dock en öppen fråga hur den (ökade) makt förvaltas efter makens hemkomst.

Trots att Radtke och Stam påstår att genom att studera 'vanliga' kvinnors liv har man många gånger kunnat komma fram till slutsatser som inte omfattas av traditionella ramverk (1994: 10) är inte min mening att i första hand ändra det teoretiska ramverket som används i uppsatsen utan att försöka diskutera hur det kan tillämpas. Målet är alltså att diskutera kvinnornas "maktinnehav" genom att tillämpa olika definitioner på makt och maktfördelning vilka kommer att tas upp i kapitel två.

1.3 Teori

Denna uppsats baseras på begreppet makt. Två olika beaktningssätt framträder i dagens diskussion om makt. *Makt över* och *makt till* sätter olika betoning var makten var och hur makten fördelas, nyttjas och kontrolleras. Medan *makt över* innebär en kontroll, som finns hos den dominerande parten och utövas över en motpart, är *makten till* inflytande över omgivningen och de beslut andra fattar. Båda definitioner kommer att diskuteras i uppsatsen men, som vi kommer att se i kapitel två, tillämpas begreppet *makt till* flitigt för att förklara just kvinnors maktanvändning eftersom den koncentreras på påverkan av beslut och inte direkt kontroll över dem. Dessa två definitioner har använts för att denna studie kräver en grundläggande förståelse av maktproblematiken där maktcentren är individer och inte institutioner och staten. Vidare är inte studieobjekten politiskt engagerade eller politiskt aktiva individer som medvetet försöker öka sin makt utan personer som handskas med praktiska problem och som söker lösningar på dessa genom maktomförhandlingar.

Stor del av makten i ett hushåll är förbehållen hushållets överhuvud. Hur man definierar överhuvudet varierar beroende av de kriterier som man ställer upp. Kvinnor, vars män är temporärt borta, kan anses vara funktionella överhuvud, d v s *de facto* överhuvud. Barnen har inte beaktats som maktaktörer i denna uppsats. Anledningen till detta är att det antas att föräldrarna tar ansvar för barnen och fattar beslut för dem eller även utan att tillfråga dem.

Nu är det dock viktigt att redovisa för två perspektiv som kommer att vara vägledande i denna uppsats. De grundar sig till stor del på Margareta Esplings studie av kvinnor i Mozambique. Dessa perspektiv kan verka självklara men de är utvalda för att de sätter precis fokus på de egenskaper som är viktiga för denna uppsats; att uppsatsen handlar om individer och att dessa är kvinnor. De två perspektiven är aktör- orientering samt genus perspektiv.

Aktör- orienteringen placerar aktörer i centrum. Benämningen aktör innebär att den är socialt konstruerad och existerar inom en viss kultur. Den utgår ifrån att aktörerna är "knowledgeable and capable of formulating decisions, learning how to act upon them, and innovating or experimenting, but also observing how others act" (Espling, 1999: 15). Strukturer ses om en ram inom vilken individer kan verka under vissa regler. När kvinnorna skapar utrymme för sig själva inom vilka de kan verka innebär det "a degree of consent, a degree of negotiation and a degree of power" (Espling, 1999: 16). Stuart McAnulla menar att "agency affects structure, but structure also affects agency" (Marsh & Stocker, 2002:278). På detta sätt är strukturerna flexibla och blir påverkade av aktörernas val och handlingar. Aktörerna har dock möjlighet till sina egna val och beslut.

Genus perspektivet innebär att aktören tillskriv viss social konstruktion. Olika genus roller är skapade genom ideologiska, religiösa, etniska, ekonomiska och kulturella villkor. Kvinnor och män insocialiseras genom sina samhällen och dess institutioner till ett genus. Genus är dock temporär till sin karaktär eftersom det är ständigt omförhandlat men det är också specifika för sin tid och plats (Moser, 1993: 3). Genusroller resulterar i olika möjligheter och ansvar för kvinnor och män. Enligt Bob Connell finns det "general agreement that gender is constituted within a particular set of power relations and hence reflects those power relations" (Radtke & Stam, 1994:9). Även enligt Moser krävs det att man tittar på "women in relation to men, and the way in which relations between these categories are socially constructed" (Moser, 1993: 3). I enlighet med detta kommer kvinnornas makt att studeras i förhållande till männens och hur de medvetet eller omedvetet förhandlar om den.

1.4.1 Metod

Uppsatsen är en kvalitativ fallstudie. Kvalitativa studier visar en helhetsbild som enligt Holme och Solvang "möjliggör en ökad förståelse för sociala processer och sammanhang" (Holme & Solhagn, 1986: 87). De kan även användas, menar Fiona Devine, vid studier som "explore people's subjective experiences and the meanings they attach to those experiences" (Devine, Fiona, 2002: 199 i March & Stoker). I med att den kvalitativa metoden kan belysa samband mellan individer och vidare sociala relationer och passar i situationer där det inte går att skilja variablerna från den omgivande situationen är den användbar i denna studie.

Uppsatsen är baserad på intervjuer samt viss observation. Nedan följer en beskrivning av intervjuerna.

1.4.2 Intervjuer

Materialet till denna uppsats är sex intervjuer som genomfördes mellan den 5 och den 10 augusti, 2005. Intervjupersonerna kommer alla från en liten by, Podjasen, på ca 30 hushåll. Den ligger i nära anslutning till ett mindre samhälle (ca 8 000 invånare) som heter Brodarevo och ligger i syd- västra Serbien.

Tim May menar att intervjuer kan delas in i fyra typer beroende på hur man genomför dem. De fyra typerna är: strukturerade, semi- strukturerade, ostrukturerade och gruppintervjuer (May, 1997: 110). Strukturerade intervjuer är baserade på ett frågeformulär som intervjupersonen skall besvara. De tillåter större jämförelser mellan individuella svar men är också oflexibla samt saknar utrymme för personliga reflektioner hos den intervjuade. Semi- strukturerade intervjuer är uppbyggda kring flera frågor eller teman där den intervjuade kan själv ta initiativ och styra intervjun i viss mån. Underfrågor kan ställas under intervjuens gång för att fördjupa sig i intressanta områden. Den tredje typen, ostrukturerade intervjuer, är helt i händerna på den intervjuade. Den bestämmer vad som skall tas upp, hur djupt man skall gå och vad som skall komma fram. Enligt May passar denna typ bäst vid livshistorier och biografier. Den sista typen, gruppintervjuer, används mest för att upptäcka gruppdynamiken. (May, 1997: 110ff). I mitt fall använde jag mig av ostrukturerade intervjuer som varade i ca två timmar vardera. Frågorna (se bilaga ett) var grupperade enligt ämnen som skulle tas upp. Intervjuerna antecknades, i bästa mån, under intervjun och kompletterades efteråt med observationsanteckningar. Inspelning av intervjuerna hade naturligtvis varit tillförlitligare men efter att ha försökt två gånger avfärdade jag instrumentet eftersom kvinnorna blev lite skamsna och försökte nedvärdera det de hade att berätta. Anteckningarna blev således inte lika omfattande som själva intervjuer eftersom jag försökte få med all faktainformation på bekostnad av deras ”fria tal”. På grund av detta har jag få ”citat”. En vinst blev dock att jag ställde vissa frågor om och om igen och de svarade mer omfattande och djupare för att få mig att förstå vad de menade.

Holmes och Solvang sätter upp fyra element som är viktiga för hur intervjuerna förlöper. Dessa är: teman, roller, aktörer och kulisser. Olika teman kan vara olika svåra att behandla samt att berätta om. Ju svårare tema desto mer lyhördhet och förståelse krävs av intervjuaren. Jag uppfattade inte att kvinnorna hade svårt att tala om sin situation utom i ett fall där maken fortfarande var borta och det rådde osäkerhet om förhållandet skulle fortsätta eller inte. Det andra elementet, roller, avgör vilka förväntningar intervjuaren och den intervjuade har på varandra. Dessa kan göra att den intervjuade svarar enligt vad den tror att forskaren vill få fram istället för egna åsikter. Ingående frågor och flera infallsvinklar samt möjlighet för den intervjuade att se själva utkastet av intervjun är sätt att förebygga detta. Eftersom jag och intervjupersonerna kände varandra sen innan hade vi redan klara roller för varandra. Det var dock inte enbart en nackdel eftersom jag kände mig friare att ställa mer personliga frågor samt förstå bättre när de gjorde syftningar till relaterade händelser och personer. Det tredje elementet är aktörer, d v s samspelet mellan intervjuaren och den intervjuade. Samtidigt som man försöker få fram svaren på sina frågor ska man inte pressa den intervjuade på mer information än vad som den är villig att ge.

Slutligen hänger mycket på kulisserna, d v s miljön där intervjun genomförs. Var och under vilka villkor intervjun genomförs kan spela stor roll för hur den intervjuade och om denna känner sig bekväm med att berätta sin historia. (Holmes & Solvang, 1986: 116f). Intervjuerna, i det här fallet, genomfördes i deras hem. Intervjupersonerna var ensamma utom i två fall. I det ena fallet var kvinnans barn och svärmor med och i det andra kvinnans tonårsdöttrar. Jag upplevde inte detta som

något problem och, vad jag förstod, inte kvinnorna heller. I det första fallet blev svärmodern engagerad av kvinnan, inte av mig, för att komma ihåg rätt datum och andra detaljer. I andra fallet blandade sig döttrarna överhuvudtaget inte i samtalet och mamman uppmärksammade inte deras närvaro under intervjun.

Tidsaspekten spelar viss roll i denna uppsats eftersom för vissa kvinnor var tiden för makens migration långt borta i tiden (för en kvinna sist 1995) och för andra pågick den fortfarande. Enes make var mellan migrationsperioderna. För kvinnan vars make var borta 1995 sammanföll detta med andra händelser (egen sjukdom) vilket gjorde att hon, enligt hennes utsago, kom ihåg perioden väldigt bra. Jag erfor inte att de hade några problem med sina minnesbilder men tiden gör att vissa händelser bleknar och inte ger samma exakthet i berättelserna som om de nyligen hade inträffat.

Ett problem som finns i studien handlar om representation. Devine framhäver att representativitet skall vara guidelinje när man gör urvalet av studieobjekten. Urvalet av studieobjekten skall vara representativt för den grupp man studerar samt garantera bredden. På detta viset får studien också mer tillförlitlighet (Marsh & Stoker, 2002: 205). Genom representativitet kan man också underlätta för generaliseringar som man kan dra av studien. De sex kvinnor som är intervjuade i denna studie lever i en och samma by. De är alla, förutom en, uppvuxna inom en radie på ca trettio kilometer och har gått i samma grundskola. De har alla gymnasial utbildning liksom sina män. De umgås på daglig basis. Jag intervjuade dem för att de var mest tillgängliga, jag kände den sen innan och hade förhoppningar att de skulle vilja ställa upp på intervjuer samtidigt som jag visste sen tidigare att de hade intressanta saker att berätta. I byn fanns även tre andra hushåll där männen varit eller är utomlands för att arbeta. De blev inte tillfrågade av två skäl; dels kände jag inte dem tillräckligt för att räkna med att de skulle vilja berätta, dels fick jag inte något naturligt tillfälle att föra saken på tal och fråga. En annan faktor som är gemensam för kvinnorna är att de är muslimer. Enligt en officiell serbisk hemsida har Serbien (utan provinsen Kosovo) ca 7,5 miljoner invånare. Utav dessa är ca 82,8 % serber (d v s mestadels ortodoxa) och 1,82 % räknas som bosnjaker d v s har i senaste folkräkningen betecknat sig som muslimer (<http://www.srbija.sr.gov.yu>). Det är naturligtvis möjligt att de som har islam som religion har tecknat sig som serber eller någon annan minoritet också. I vilket fall som helst är muslimer en liten minoritet i landet.

1. 4. 3 Forskarens roll

I kvalitativa undersökningar spelar forskaren en viktig roll. Devine menar att kvalitativa undersökningar kan inte bli helt fria från forskarens inställning och tolkning, därför måste forskarens influens beskrivas och situeras. Det är ofta som intervjuaren dras in i samtalet och lämnar sina egna åsikter i diskussionen (Marsh & Stoker, 2002: 206). Det behöver inte innebära att materialet inte är trovärdigt. I själva uttolkandet måste man dock anstränga sig för att göra rättvisa de kontexter och individer som man studerat, d v s att uppvisa plausibilitet (Marsh & Stoker, 2002: 206).

Vad man som forskare måste göra är att redogöra för de värderingar hos en själv som är viktiga för forskningen samt ge utförliga beskrivningar och förklaringar till sina resultat. Ett bra exempel är Azza Karam som klargjorde sina värderingar klar och tydligt i sin bok om kvinnor i Egypten (*Women, Islamisms and the State: Contemporary Feminisms in Egypt*, 1998). Hon var väldigt medveten om att hennes olika roller; forskare, kvinna, muslim och egyptier, gav henne en situerad roll i fältarbetet som hon var tvungen att ta hänsyn. Hon skriver att "[o]ne can be an 'outsider' to a certain group of people, but an 'insider' to their discussions or topic or activism, so that the positions of Insider/Outsider and Self/ Other are continuously changing" (Karam, 1998: 47). Hon menar att även om outsiders betraktas av många att ha lättare att behålla distansen till sitt studieobjekt behöver det inte vara på det viset eller ens att distans är nödvändig. Hon anser istället att ämnets betydelse, sätt att samla in information samt att processa denna som gör att forskaren kan omvandlas en insider.

I mitt fall är jag, liksom Azza Karam, både en outsider och en insider. Jag är född i samma by där intervjuerna genomfördes. Jag känner mina informanter sen lång tid tillbaka och jag är bekant med deras livshistorier. Detta gör mig naturligtvis till en insider. Enligt Holme och Solvang är själva kvalitetsmetoden ett sätt att se på saker och ting inifrån. Man försöker se på saker och ting genom objektets ögon samtidigt som målet är att beskriva den utifrån (Holmes & Solvang, 1986: 100). Forskarrollen gör mig till en outsider. Förhållandet till kvinnorna förändrades under intervjuerna eftersom jag ställde frågor om det som de ansåg att jag redan borde känna till, exempelvis användes fraser: 'som du vet' och 'kommer du ihåg' för att skapa band till mig och min kunskap. Min insider roll gjorde det lättare för mig att sätta mig in i deras situation samtidigt som den akademiska träningen är ett sätt att garantera att beskrivningen, i viss mån, blir så objektiv som möjligt.

Jag lämnade landet 1992 men har haft möjlighet att åka tillbaka under flera år och besöka dessa hushåll: 1996, 1998, 2001 och till sist 2005. Det innebär att jag har haft möjlighet att observera dessa personer under en längre tid. Den dolda observationen har sin fördel att "ingen vet att man observerar" (Holmes & Solvang, 1986: 127) och att man är en del av gruppen. Tyvärr hade jag under de tidigare tillfällena (1996, 1998 och 2001) inte själv något mål med dessa besök utan de var helt privata. Idén till denna uppsats kom till först våren 2005 och endast besöket under sommaren 2005 var avsedd för materialinsamling.

1.5 Material

Trots intervjuernas centrala roll har även skrivna källor använts som materialet i uppsatsen. Det finns en relativt stor mängd litteratur som har behandlar maktfrågan. Vanligtvis behandlar de maktfördelningen mellan staten, individerna och olika institutioner. Två bra exempel är Steven Lukes "Power. A Radical View" (2005) och Angus Stewards "Theories of Power and Domination" (2001) som är välskrivna och uppskattade verk om makt men som koncentrerar sig på olika kopplingar till staten. För denna uppsats behövdes dock en grundbok som tar upp makten på mikronivån. David Beethams bok *The Legitimation of Power* erbjuder en grundlig genomgång av

maktbegreppet. En annan viktig källa är *Women in Developing Countries: Assessing Strategies for Empowerment* av Rekha Datta och Judith Kornberg (2002). Denna bok har kopplat samman olika definitioner och visat sig vara ytterst användbar. Dessa två böcker har täckt mycket av maktdiskussionen men även andra författare har använts för att påvisa olika detaljer. Det teoretiska ramverket inkluderar också en diskussion kring hushållet där främst två författare har inkluderats: Sylvia Chants *Women- Headed Households; Diversity and Dynamics in the Developing World* från 1997 och J. H. Momsen (ur Sharpe, 2001. *Women, gender, and labour migration; historical and global perspectives*) har liknande men inte helt överensstämmande åsikter kring begreppen hushåll och hushållsöverhuvud. De har använts för att föra vidare maktdiskussionen inom hushållet och att förbättra vår förståelse av hur individer inom ett hushåll agerar mot varandra.

Det har skrivits en hel del om kvinnor och migration. Vanligtvis inriktar sig dock författarna på den ökade kvinnomigrationen, vilket den senaste rapporten från FN bekräftar (*Gender Equality: Striving for Justice in an Unequal World*. 2005) och dess effekter på mottagarländerna. Kvinnor som stannat kvar efter sina män och migrationens påverkan på denna grupp har dock inte uppmärksammats i någon högre grad. Två böcker som har använts mycket är *Socio- economic effects of labour migration on women and children in Egypt* av Soroya Duval de Dampierre (1989) och den andra *In the absence of their men; the impact of male migration on women* av Leela Gulati (1993). Båda två är antropologiska fallstudier som just handlar om hur kvinnorna handskas med sin vardag under tiden deras makar är borta. Böckerna är baserade på intervjuer och observationer. De har på sätt och vis varit mall för vilka frågor jag tog upp under intervjuerna samt att de har uppmärksammat mig på själva ämnets problematik. Även Pamela Sharpes editering av *Women, gender, and labour migration; historical and global perspectives* (2001) har varit givande när effekterna av migrationen skall utvärderas. Förutom dessa böcker har jag också använt mig av två artiklar som behandlar samma ämne. Den första är skriven 1984 av Fatma Khafagy som beskrev kvinnornas situation i en by i Egypten ("Women and Labor Migration: One Village in Egypt"). Den andra är skriven under samma år av Cynthia Myntti och handlar om kvinnor i Jemen ("Yemeni Workers Abroad: The Impact on Women").

Det som var väldigt svårt att få fram information om migrationen i Serbien under 1990- talet som inte koncentrerades främst på Jugoslaviens upplösning och krig i de andra republikerna. Artikeln av Jean- Paul Sardon som heter "Demographic Change in the Balkans since the End of the 1980's" (2001) har varit utav stor hjälp liksom Carole Rogels bok *The Breakup of Yugoslavia and its Aftermath* (2004). För själva uppsatsen har det dock inte varit av stor betydelse att gå in på situationen i Serbien under de senaste femton åren. En anledning är att situationen i landet är endast bakgrund till studien och inte speciellt viktig för dennes upplägg.

Internetkällor har använts i mycket liten skala eftersom deras innehåll kan vara av skiftande karraktär. I denna uppsats används två officiella hemsidor som framstår som pålitliga. Det handlar om hemsidan till den serbiska regeringen och International Organization for Migration.

1.7 Disposition

Kapitel två kommer att tydliggöra det teoretiska ramverket kring makt och maktfördelning, samt kort gå in på hushållsdefinitioner. Vad som menas med hushållsöverhuvudet förklaras också eftersom detta begrepp är viktigt för analysen av uppsatsen. I kapitel tre bekantar vi oss med kvinnorna i studien men först kommer en introduktion till situationen i Serbien/Montenegros som tas upp med syftet att ge kontext åt kvinnornas berättelser. Kapitel fyra är ett analyskapitel som skall låta oss förstå kvinnornas situation och vilka slutsatser vi kan dra från materialet.

2 Teori

I detta kapitel kommer olika maktbegrepp att diskuteras samt på vilka sätt makten fördelas mellan individer. Vidare definieras hushållet och vem som kan anses vara hushållets överhuvud och på vilka villkor.

2.1 Makt

Makt är ett begrep som har många olika definitioner. Det varierar beroende hur det används och till vad. Man kan inte gradera de olika definitionerna eftersom de ”reflect varying moral and political assumptions” (Radtke & Stam, 1994:2). Morriss menar att den bredaste definitionen på makt indikerar individens förmåga att ”produce intended effects upon the world around, to realise their purposes within it, whatever these purposes happen to be” (Beetham, 1991:43).

Trots olika definitioner kan man se att maktstudier rör sig inom två generella riktningar. Den första, traditionella har en essentialistisk innebörd. Radtke och Stam skriver att ”[p]ower, like an entity, may be ceded from one person to another and may be acquired by virtue of one’s position within a social hierarchy or through sheer brute force” (1994: 2). Individens och dess inneboende kvalitéer har en central roll i de mer traditionella definitionerna. Den andra riktningen är relationsinriktad. Makt utövas genom relationer mellan människor. Den ”finns” inte hos en person utan existerar i människornas sätt att förhålla sig till varandra. D. Wrong menar att makt alltid innebär en relation, d v s ”the ability to influence others or control the actions of others, to get them to do what we want them to, and what they otherwise not have done (Beetham, 1991:43).

Michel Foucault, som flitigt används av feministiska forskare, har vidareutvecklat det relationsinriktade maktbegreppet. Han menar att “[p]ower must be analysed as something which circulates, or rather as something which only functions in the form of a chain. It is never localised here and there, never in anybody’s hands, never appropriated as a commodity or piece of wealth” (Radtke & Stam, 1994: 4). Makten kan inte ägas eller vidröras utan är kopplad till situationer. En relationsinriktad maktdefinition ser inte makten som statisk eller singular. Makten blir istället flyttande och utspridd genom många olika kanaler vilket gör den icke- kontrollerbar. Enligt Foucault är makten i ständig förhandling mellan olika parter. En kritik som har framförts menar att relationell makt lätt kan bli tvådimensionell. Relationell makt blir då behandlat som ett förhållande mellan två parter, den dominerande och den subordinerade, där man ständigt förhandlar om makten. Mer komplicerade maktrelationer, med flera maktcentrum, glöms bort (Karam, 1998: 26).

De två ovanstående maktdefinitioner stämmer väl överens med det som man inom feministisk litteratur benämner *makt till* och *makt över*. Enligt denna indelning definierar man *makt över* som kontroll över (omgivningen) medan *makt*

till innebär att inflytande över sin omgivning för att skapa förändring (Datta & Kornberg, 2002:2). Espling bekräftar denna indelning men har marginellt annorlunda definition. *Makt över* definierar hon som kontroll och *makt till* som förmåga att influera beslut. *Makt till* har oftare använts i feministisk litteratur för att studera kvinnorelaterade ämnen eftersom den framhäver dolda och inte helt uppenbara maktkällor. Datta och Kornberg menar att *makt till* innebär ”power to bring change in situations of inequality and discrimination in which women find themselves” (2002: 2). Duval de Dampierre tycker också att kvinnornas makt på mikronivån inte kan studeras med koncept som tillhör auktorativ och kontrollerande makt (*makt över*) eftersom kvinnorna i hennes studie använder sig av informell makt (1996: 138). Termen ”informell” används för att definiera all makt som inte är relaterad till politiska institutioner. Enligt Datta och Kornberg ligger fokuset på ”strategies that women use to increase their control of resources and generate decisionmaking capacity” (2002: 2). Dessa strategier kan variera och måste studeras från fall till fall. De kan involvera olika institutioner eller vara kvinnornas sätt att handskas med vardagsproblem. Vi kommer att se hur kvinnorna handskades med sina problem i kapitel tre.

På senare tid har de två maktbegreppen, *makt över* och *makt till*, kombinerats för att skapa tanken om *empowerment*. Nästa delkapitel ska försöka beskriva vad som menas med denna term och varför denna inte används i analys av uppsatsen.

2.1.2 Empowerment

Begreppet *empowerment*, bemyndigande är den närmaste svenska översättningen, har används av feministerna sen 1970- talet för att komma åt den ojämna tillgången till och kontrollen över tillgångar som finns mellan genus. I Datta och Kornbergs bok skriver man att *empowerment* innebär en omfördelning av makt. Det kan ske mellan nationer, klasser, ”raser”, genus o s v. Studier om *empowerment* kopplar samman olika nivåer av studier; individ, institutionell samt policysättning. I samma bok skriver Srilatha Batliwala att empowerment är ”process of challenging existing power relations, and of gaining greater control over the sources of power” (Datta och Kornberg, 2002:2). Empowerment- studier går vanligtvis ut på att göra en utvärdering utav kvinnornas situation i jämförelse med männens och med hur kvinnorna hade det i det förflutna. Samtidigt ska man inte heller utgå ifrån att alla kvinnor blir bemyndigande på samma sätt eller att de överhuvudtaget blir berörda om deras medsystrar blivit det. Datta & Kornberg drar slutsatsen att ”empowerment occurs most definitely when women mobilize themselves and take leadership positions in work settings and in the community” (2002:5). De menar att det krävs kvinnornas aktiva medverkan och ledarskap för att prata om empowerment. Ofta är kvinnoorganisationer viktiga i dessa studier.

Det framkommer kritik på hur begreppet empowerment används och det man tror att man mäter. Empowerment riktar sig i alltför hög grad på förhållanden mellan män och kvinnor. Bieffekter av processerna tas inte upp eftersom studierna koncentreras endast på kvinnornas förhållande gentemot männen. En annan kritik är att termen *empowerment* implicerar att någon (kvinna) från början är maktlös och att

de antingen behöver tränas eller att makten behöver tillsättas utifrån (Espling, 1999:9f). En tredje kritik är att empowerment har framtagits för att mäta effekterna av bistånd och program från FN och andra internationella organisationer i utvecklingsländer blir användandet av denna teori ett sätt att rättfärdiga sin inblandning.

I denna studie saknas en organiserad rörelse som kvinnorna deltar i eller följer. De är inte heller aktivt mobiliserade för att försöka öka sin makt. De reagerar på sin situation med att praktiskt försöka förbättra sina och sin familjs villkor. De har inga specifika ”maktmål”. På grund av detta kommer empowerment- teorin inte att användas som begrepp i denna uppsats även om vissa av dess bakomliggande mekanismer finns i studien.

2.1.3 Maktfördelning

Enligt Beetham finns det tre sätt som makt utövas på. Det första sättet är genom materiella tillgångar och fysiska resurser. Andra sättet är genom kontroll över socialt nödvändiga aktiviteter och kunskaper/skickligheter som behövs för att utöva dessa. Det tredje sättet är att uppta en position i samhället som medför inflytande över andra (1991: 47ff). De olika sätten utesluter inte varandra och de är inte heller helt åtskilda. De kan kombineras ihop och förstärka varandra i stället. Det som gör dessa källor till maktmedel är att vissa individer har tillgång till dem men inte andra. Beethams förklaring är att ”[c]entral to the social organisation of power, therefore, are processes of exclusion, typically embodied in rules, which prohibit general access to key resources, and which determine who may acquire the use or possession of them, and by which means” (s. 1991: 48). Beetham tar inte upp varför just dessa tre är källor till makt eller hur han kommit fram till sin slutsats. Här är dock viktigt att framhäva Beethams slutsats om att folk som saknar tillgång till olika maktkällor saknar makt. Men maktfördelningen är inte absolut utan förhandlas fram och tillbaka mellan olika parter vilket gör att ens tillgång till makten aldrig är garanterad oavsett vilka grundförutsättningar man har.

Makt kan bli fördelad på många olika sätt men, enligt Beetham, har de historiskt sett delats in enligt *klass*, *genus* och *politik*. Skäl till detta är “that relations of dominance and subordination are organised around the most fundamental social activities of production, reproduction, physical protection and rule determination respectively” (Beetham, 1991:51). Begreppet *genus* har varit knuten till reproduktion och social arbetsfördelning. För det första har kvinnans hushållsarbete, d v s arbetsdelning, förhindrat dem att aktivt delta i områden som männen ockuperat eftersom de sluppit hushållsarbetet. För det andra har dessa hinder formaliserats genom mer eller mindre fasta regler som på detta viset skapat distinktion mellan offentligt och privat. (1991: 53f). Arbetsdelningen skapar också kvinnans ekonomiska beroende av mannens försörjning. Idén om kvinnan som det svagare könet har gjort att kvinnorna blivit exkluderade från flera områden i samhället. Hennes ’naturliga’ plats som omsorgsgivare har förvisat henne till specifika områden. Dessa uppfattningar kombineras för att skapa en ideal bild hur en kvinna skall vara. De bevarar ”power relations between sexes under the rubric of ’different

but equal', and to reconcile women to the limitations of their condition by offering them a positive image to aspire, and a domain of their own, the domestic, within which to exercise a carefully circumscribed power. (Beetham, 1991: 78).

Arbetsdelningen inom hushållet kan förstås på olika sätt. Moser skriver att vissa ser hushållet som en nyttomaximerande enhet där medlemmarna arbetar för hushållets bästa. Alla arbetar med sina arbetsuppgifter där de är mest effektiva. Att kvinnor oftast arbetar med hushållarbetet är inte för att de är kvinnor utan för att de är mest effektiva med dessa sysslor. Denna förklaring tar dock inte hänsyn till de ideologiska och icke- ekonomiska faktorer som tvingar kvinnor att vara mest effektiva inom hushållsarbetet (Moser, 1993: 21). Denna idé, förutom att endast koncentrera sig på ekonomiska utfall, utgår också ifrån att alla hushållsmedlemmar har samma rätt och möjlighet att utnyttja resurserna. Moser menar att det finns klara indikationer på att så inte är fallet och att även inom hushållet finns självintresse (Moser, 1993: 24). Individerna vill varandras bästa men de vill i första hand framhäva sin egen rätt. De agerar för att hushållet skall ha det bra eftersom de drar nytta av att enheten har det bra. I fall av konflikt mellan olika viljor agerar individen efter eget huvud och eget intresse. (Moser, 1993: 24f). Dessa är två sätt hushållsmedlemmar kan se och agera för att tillgodose sina behov.

2.2 Hushåll

Under lång tid har hushåll definierats som "spatial units, where members live in the same dwelling and share basic domestic and/or reproductive activities such as cooking and eating" (Chant, 1997:5). Sylvia Chant menar att det finns alternativa sätt att definiera hushållen. De kan betraktas som "kinship units or economic units" (Chant, 1997:5) beroende på vad man vill titta på i en studie. Idag består inte ett hushåll alltid av en familj: det kan istället finnas flera familjer i ett hushåll eller ett hushåll där man vare sig delar reproduktiva, ekonomiska och släktskapsband (exempelvis ett boende som delas av vänner). I denna uppsats kommer de dock inte att beröras mer eftersom våra hushåll består av kärnfamiljer. Enligt J. H. Momsen, som studerat liknande migrationssituationer på de Karibiska öarna, uppfattar kvinnorna migrationen som "matter of extending the domestic unit, so that includes people working in migration destinations in some cases thousands of miles away" (Sharpe, 2001: 3). Momsens studie visar att hushållet kan betraktas som ett "tight network of exchanges of support" vilket inte ställde några krav på fysisk närvaro (Sharpe, 2001:3). Hon ställer alltså inga krav på boendedestinationen eller medverkan i hushålls- och reproduktivt arbete. Istället blir de känslomässiga banden basen för hushållet.

I denna studie kommer ett hushåll att ses som en enhet knuten av reproduktiva, ekonomiska och släktskapsband men där en medlem inte delar andras spatiala lokalisering. Själva migrationen innebär inte att ett hushåll upplöses utan att det förändrar sin karaktär. Mannens inflytande, i vårt fall, upphör inte eftersom kontakten upprätthålls.

2.2.2 Hushållets överhuvud

Man skulle naturligtvis kunna tänka sig att ett hushåll bestående av en kärnfamilj styrs i samförstånd mellan makarna. I många fall är det dock en person som har huvudansvaret. I patriarkala familjer faller det vanligtvis på mannen att övervaka alla beslut. Samtidigt menar Chant att man under tidigare forskning alldeles för mycket fokuserat på kriterier som "breadwinner och decision-maker" samt "protector" (1997:9). Dessa termer favoriserade männen som överhuvuden även i de fall där den informella makten låg hos kvinnan i familjen. Det formella erkännandet för kvinnor som höll ihop sina familjer och genom sina beslut säkerställde dess framtid fanns inte. Istället har man grundat termen "'woman-maintained' household for situations where women play the key role in household survival" (Chant, 1997:9). Chant menar att kvinnorna, även i de fall, när de är hushållets överhuvud inte erkänns det officiellt av omgivningen. Duval de Dampierre håller med men påstår att männens makt i hushållet är mer synliga än kvinnors. Kvinnorna influerar besluten på ett informellt sätt, genom privata samtal och familjeträffar (Duval de Dampierre, 1996: 140). Inte heller får man glömma att kontroll över besluten som fattas inom ett hushåll kan ha påverkan utifrån. Ibland är det personer utanför familjen som kan ha en avgörande röst; t ex makens far eller mor.

Även i de fall då kvinnorna har huvudansvaret för ett hushåll finns de två sätt att studerade deras makt: *de facto* och *de jure* status. *De jure* status syftar på de hushåll där kvinnan är utan en manlig partner på mer eller mindre permanent basis och inte är ekonomiskt beroende av en. *De facto* status gäller för "women whose partners are absent due to labour migration, but who have ongoing contact, normally accompanied by the sending home of remittances. Women in this situation are thus heads of household on temporary basis" (Chant, 1997:15). Duval de Dampierre skriver att männens frånvaro tvingar kvinnorna att ta över vissa av männens roller för att fylla ut tomrummet. Detta kan dock vara under väldigt långa perioder och utan att pengarna kommer regelbundet. Trots att kvinnorna är temporära överhuvud kan de bortavärande männen utöva stor kontroll över deras liv. Detta kan ske genom täta kontakter eller övervakning genom andra familjemedlemmar samt kontroll över pengar och andra livsnödvändiga medel.

Moser menar att *de facto* gruppen ökar hela tiden, inte helt beroende på internationell arbetsmigration utan även på urbaniseringen som drar manlig arbetskraft. Cirka en tredjedel av världens hushåll har kvinnor som överhuvud och på vissa håll är det ännu högre (Moser, 1993: 17, Khafagy, 1984).

Kvinnor i denna studie kan räknas som *de facto* hushålls överhuvud eftersom deras män är borta under viss period. Vi ska se hur mycket kontroll de utövar under sitt temporära överhuvudskap.

2.3 Sammanfattning

I början på detta kapitel blev det klart att makt kan definieras på två sätt. *Makt över* uppfattas som kontroll över någon eller något medan *makt till* är ett

inflytande på andra personer för att uppnå egna mål. Makten är ojämnt fördelad mellan individer och det är just otillgängligheten som definierar maktlöshet. Kvinnorna har länge exkluderats från makten vilket naturligtvis innebär en snedfördelning av makten även inom hushållet. Vanligtvis uppfattas männen som är hushållets överhuvud trots att kvinnorna, i ökat antal, är eller fungerar som hushållets överhuvud.

Uppsatsen kommer att använda sig av båda definitioner av makt för att diskutera kvinnornas maktsituation. Det finns dock redan en förståelse att *makt till* är bättre lämpad för att diskutera hur kvinnornas förhåller sig till männens. Detta innebär att något mer intresse kommer att ägnas åt denna definition i analysen.

3 Kvinnor och migration

Kapitel tre kommer att föra fram kvinnornas berättelser, både från egna intervjuer men också från andra undersökningar, för att försöka se vilka upplevelser som är specifika för situationen för Serbien och vilka delas av andra kvinnor på andra platser i världen. Serbiens utveckling kommer kort att tas upp för att kunna skapa ett större sammanhang för kvinnornas upplevelser.

3.1 Situationen i Serbien

Landet Serbien/Montenegro är en restprodukt från republiken Jugoslavien som upplöstes i början på 1990- talet genom flera inbördeskrig. Sardons förklaring är att "the region was deeply affected by the fall of the Communist regime and important economic and social changes which occurred at the same time, as well as the succession of wars which resulted from the break- up of the former Yugoslavia" (2001). Dessa konflikter orsakade många dödsfall men också massiva befolkningsrörelser där vissa var påtvingade och andra frivilliga. I början av 1990- talet sattes sanktioner mot Serbien och Montenegro i samband med kriget i Bosnien- Hercegovina och lyftes bort först 1995. Enligt Sordon var det "deep economic crisis characterized by high unemployment and inflation, a deterioration of health and social services and a fall in living standards" (2001) som bidrog till en omfattande arbetsmigration från Serbien/Montenegro. Carole Rogel skriver att "Serbia, in particular, underwent radical social transformation (2004:52). Många unga och högutbildade lämnade landet för att slippa militärtjänsten eller för att undvika den ekonomiska katastrofen och politiskt förtryck. Situationen avspeglas även i de fall som tas upp i uppsatsen. Tre av de sex makarna lämnade landet 1993, en 1994 och två 1995. En hade också varit i Ryssland på 1980- talet.

Det saknas pålitliga siffror över hur många som arbetsmigrerade från Serbien under 90- talet och fram till nu. Eftersom många migrerade illegalt (www.iom.int/) och jobbade/jobbar "svart" är det svårt att säga med säkerhet vilka siffror det rör sig kring. Serbiens kvot på emigration och immigration ligger på minus 1, 3 promille. Detta innebär att det fortfarande flyttar ut fler människor än vad det flyttar in trots att serbiska medborgare måste ha visum till nästan alla länder i världen även för besök. Arbetsmigranter, som studeras i denna uppsats, var/är dock endast tillfälligt utanför landet. I början på 2000- talet började det se lite ljusare för serbisk ekonomi på grund av en förnyad politisk ledning. Landet hade då ca 50 % arbetslöshet, inflationen låg på 70 % och BNP var hälften av 1989:s nivå (Rogel, 2004: 100). Sakta håller dock det ekonomiska läget att förbättras. Utav de sex män som studien berör är fyra permanent tillbaka till sina familjer. En är gift med en kvinna i mottagarlandet med syftet att få ett uppehållstillstånd. Den sjätte mannen är återigen på ett arbetsuppdrag i utlandet, denna gång lagligt utsänd av ett företag.

I de flesta fallen reste männen ensamma d v s de tog inte sina familjer med sig. Khafagy menar att det finns främst tre skäl till att det är på det viset. Det första är att många migrerar olagligen, utan visum eller identifikationspapper. Andra skälet är att boendet i det nya landet inte alltid är ordnat eller att arbetsgivaren inte vill att

familjen skall komma med. Det tredje skälet är att levnadskostnaderna vanligtvis är högre i länderna där arbeten finns vilket medför att de inte kan spara lika mycket som utan familjer. Sen spelar det också viss roll att många migranter har hus, boskap och/eller land som de inte vill lämna kvar (Khafagy, 1984). Osäkerheten kring migrationen gör att de vill maximalt utnyttja de möjligheter de får och inte chansa allt för mycket. Utav de sex kvinnor var det en som åkte på ett kortare besök till sin man och två kvinnor som reste för att bo med sina män i mottagarlandet. Den första kvinnan som åkte för att bo med sin make hade stora svårigheter att ta sig dit eftersom hon saknade resevisum. Efter flera försök kunde hon ta sig genom Italien till Tyskland, där han arbetade. Efter lite mer än ett år åkte hon tillbaka eftersom de hade svårt att spara pengar när hon och barnet var där. Den andra kvinnan åkte utan några större problem eftersom hon blev skickad resevisum av en vän till hennes man. Efter två år åkte hon dock tillbaka för att påbörja bygget av deras gemensamma hem. Av kvinnornas berättelser att döma försökte männen att spara på boendet och vanligtvis bodde flera stycken i samma rum. De män i studien som hade sina familjer hos sig hade bättre boende under denna period.

Castles och Miller påpekar att det är ovanligt att de fattigaste från ett område migrerar långt. För en migration krävs mycket resurser. Författarna skriver att "more frequently the migrants are people of intermediate social status from areas which are undergoing economic and social change" (Castles & Miller, 1993:23). I de fallen som undersöks i denna uppsats handlar det om unga familjeförsörjare utan några större ekonomiska resurser. Fyra utav de berörda makarna reste "svart", d v s männen hade inte rese- eller arbetsvisum, och de resterande två åkte genom sitt företag första gången och sen "svart" andra gången. För de som reste illegalt var målet Tyskland och de två, som reste legalt, åkte till Ryssland. De som åkte på egen hand var alla tvungna att låna pengar för att kunna resa.

Det är inte endast negativa effekter som länderna drabbas av vid omfattande migrationer. "The governments of labour- sending countries see migration as economically vital, partly because they hope it will reduce unemployment and provide training and industrial experience, but mainly because of the worker remittances" skriver Castles och Miller (1993:169). Många länder får förbättrad ekonomi genom pennigförsändelse från personer som arbetar utomlands. Exempelvis utgjorde sända pengar Pakistan 17 % av export inkomsten i Pakistan 1994, i Indien var det 14 % och i Bangladesh upp till 34 %. Enligt vad Gulati erfor var det liknande inställning i Kerala där man menade att "[o]ur growth depends on how many of our labourers leave Kerala" (1993: 10). Under sanktionen var de sända pengar livlina för många. Efter det att ekonomin har börjat röra på sig har även många av de män som varit utomlands och arbetat kommit tillbaka till sina familjer.

3.2 Kvinnornas berättelser

I området, där kvinnorna levde, har många av familjerna upplevt migrationen. Den sågs som någonting nödvändigt men också smart för familjen att göra. De familjer som hade någon utomlands som skickade pengar regelbundet hade klarat sig bättre än de vars alla familjemedlemmar hade stannat kvar i Serbien.

3.2.1 Överlevnad

Under intervjuerna uttryckte alla kvinnor att det var främst det ekonomiska läget och överlevnaden som gjorde att männen åkte utomlands för att arbeta. Många män var utan arbete och även om fyra av kvinnorna arbetade var de sämre betalda eftersom de arbetade inom textillindustrin. I samtliga fall var det kvinnan som tog hand om hushållet. De bestämde om dagligvarorna och hur de skulle tillagas. Kvinnorna tog också hand om boskap (två hushåll hade en ko var, flera hade höns och några hundar) liksom grönsakslandet. Alla större inköpsbeslut fattades tillsammans med maken. Detta förändrades inte när makarna reste iväg.

Makarna höll kontakt genom telefonsamtal. Vanligtvis var det männen som ringde kvinnorna. Genom dessa telefonsamtal fick mannen uppdatera sig om nyheterna hemma och lämna sina åsikter och beslut i olika frågor. De kunde dock inte få med all information. Flera kvinnor medgav att de inte tog upp alla små problem för maken för att hinna prata om viktigare saker.

Pengarna skickades på två sätt: antingen lite i taget eller i klumpsummor. Endast en man skickade pengar ofta och lite i taget. Denna familj hade inte gjort några större investeringar, såsom att låta bygga ett nytt hus. De övriga skickade större mängd men färre gånger. Pengarna skickades inte endast till den närmaste familjen utan även till syskon och föräldrar. En av kvinnorna berättade att hennes familj en gång fått en insamlad summa pengar från de män som arbetade utomlands för vård av hennes sjuka barn.

Kvinnornas ekonomiska bidrag var viktiga även under denna period. Gabaccia skriver att männens sända pengar ”purchased security and comfort only if women and children continued to produce food and clothing” (Sharpe, 2001:197). Pengarna från migrationen räckte inte långt efter maken hade kommit tillbaka. För de berörda paren räckte dem till att bygga huset och inreda det på ett mer eller mindre tillfredsställande sätt. Männen var tvungna att hitta ett arbete ganska fort efter hemkomsten för att försörja sina familjer. Fyra av kvinnorna hade själva ett förvärvsarbete. Under 1990- talet var tre av kvinnorna hemma under en längre period eftersom deras företag gick dåligt. Den fjärde blev sjuk under samma period och fick sjukskrivas. Utav de övriga tre fick en pension efter ett tag, en återupptog sitt arbete i början på 2000- talet och en försöker ta ut pension. Alla ansåg att det var viktigt med egen inkomst. Trots att deras inkomster var ganska blygsamma kände dem säkerhet med att ha lite pengar till det allra nödvändigaste. De två som saknade förvärvsarbete var hemmafruar. Den ena är nöjd med det eftersom hon har tre små barn och sin svärmor hos sig. Den andra kvinnan är väldigt missnöjd eftersom hennes man är fortfarande borta och hon är helt

beroende av de pengar som han skickar. De har inte heller påbörjat bygget av ett nytt hus utan hoppas att han ska få uppehållstillstånd och hjälpa henne och deras barn dit via anknytning.

Kvinnorna fick sköta all kontakt med myndigheter. Det upplevdes inte som svårt av kvinnorna men var omständigt p.g.a. byråkratin. De hade även tidigare haft dessa kontakter men i mindre utsträckning.

3.2.2 Investering

Allt eftersom tiden gick och männen tjänade tillräckligt med pengar började man uppbyggnaden av egen bostad. Under tidigare generationer har det varit ganska vanligt att sönerna stannade kvar i föräldrahemmet och tog hand om farföräldrarna. Idag har det ändrats i väldigt hög utsträckning och egna hus står högt i kurs hos nybildade par. Donna Gabaccia, som skrivit om italienska kvinnor som stannat ensamma i början på förra sekelskiftet, menar att de sända pengarna vanligtvis investerades i "new housing or improved the houses they owned, guaranteeing a healthier, more comfortable and more secure if modest life" (Sharpe, 2001: 199).

Utav de intervjuade var det endast ett av paren som inte har byggt ett eget hus. . Ett annat par höll fortfarande på med bygget. Två av paren hade redan påbörjat bygget när maken reste bort och tre påbörjades under makens frånvaro. Under tiden männen var borta var det kvinnorna, i samtliga fall, som hade ansvaret för bygget. De kontaktade olika hantverkare och köpte in material och varor. Tillsammans med pengarna skickade männen vanligtvis också anvisningar om vad de skulle användas till. Ibland fick kvinnorna rådgöra med svärföräldrarna, svärbröderna eller egna bröder. Det sista avgörandet var dock hennes. En av kvinnorna berättade en historia som handlade om hur fel det blev när hon inte följde makens råd. Enligt hans anvisningar skulle hon låta bygga skorstenen i det hörn av rummet som låg närmast mitten av huset. Hon tyckte dock inte att det passade med hennes inredningsplaner och lät skorstenen byggas mot en utsida vilket resulterade i att skorstenen fick rivas ner efter tre år eftersom rök hela tiden pyste in. Till saken hör att maken är byggnadsarbetare.

Både Khafagy och Gulati har hittat liknande effekter i sina undersökningar. Nya hus blev byggda och gamla renoverade, samtidigt som nya hushållsapparater introducerades ex television, radio, tvättmaskiner o s v. Gulati fann att man också investerade i smycken som sågs som en hårdvaluta. I denna undersökning var samtliga kvinnor istället väldigt stolta över sin inredning och hem.

3.2.3 Familjen

Trots att, i vårt fall, hushållet definieras genom känslomässiga band och inte spatiala kan även dessa spricka. Chant har också uppmärksammat ett stort antal fall då maken, i dem flesta fallen, skaffar sig någon ny kvinna i värdlandet. Hon skriver att migration "appears to be a polite word for desertion. It is a male survival strategy rather than a female survival strategy" (Chant, s.16). Under intervjuerna visade sig

att en kvinna hade skilt sig från sin man för att han skulle kunna gifta sig med en kvinna i mottagarlandet. Målet var att efter några år få uppehållstillstånd, skilja sig från den nuvarande frun och sen ta dit sin familj. Hon mådde psykiskt dåligt av detta och ångrade vad de hade gjort. De hade fortfarande ett förstående förhållande, tyckte hon men hon kände sig inte trygg längre.

Den långa separationen av makar sätter stor press på förhållandet, ibland med otrohet som resultat. Ingen av kvinnorna som intervjuades medgav att detta hade skett. Samtidigt innebär förhållandet att man inte träffas kanske flera år i taget eller att man träffas under några veckor varje eller vartannat år. Gulati skriver att många kvinnor ”find themselves married to men whom they see for as little as a few weeks every two or three years” (1993: 10). Fyra av männen var borta under två perioder, en under en period och en under fyra. Dessa perioder varade olika långt. Den längsta var på åtta år under två av dessa var hans fru och barn hos honom. En var borta i längst sex år, två i tre år och en i ett. Några av kvinnorna tyckte inte att separationen varit väldigt påfrestande för förhållandet. Fem av männen hade även tidigare arbetat långt bort från hemmet vilket hade inneburit att de träffade familjen endast under veckosluten. De var vana att sköta vardagen ensam med barnen. Endast en av männen hade arbetet i närheten och därmed träffat sin familj ofta. Han var borta under två perioder som varade ca ett år var. Hans fru tyckte att det hade varit svårt att sköta vardagen utan honom. Under denna period blev hon sjuk vilket medförde ytterligare problem för henne.

I samtliga familjer finns det barn. Deras ålder idag är från 1,5 till 22 år. En familj har ett barn medan övriga har tre barn (var). Alla kvinnor ansåg att barnen led av att inte ha sin far hemma samtidigt som de menar att barnen förstod att pappas migration var nödvändig. Det framkom genom mödrar att barnen inte tyckte att det var konstigt att fäderna var borta eftersom det var många av deras skolkamrater och vänner som hade haft det likadant. Fyra kvinnor ansåg att de fått mycket hjälp av sina barn. Övriga två hade för små barn för att de skulle vara utav hjälp. Två av kvinnorna hade problem med sina tonårssöner och menade att papporna har bättre hand om dem. Uppfattningen var att det var bättre med en man i huset som kunde stå för disciplin. Det är dock kvinnorna som mer eller mindre tog hand om barnens fysiska behov både före och under makens frånvaro. För samtliga familjer var det viktigt att barnen kunde gå i skola så länge de ville. Två av fyra familjer hade barn i gymnasieåldern som de hade skickat till Podgorica, Montenegros huvudstad som ligger ca 300 kilometer från byn, för att studera.

När männen kom tillbaka hade nästan alla svårt att få arbete. Tre fick jobb inom den privata byggsektorn och två inom företag. De tre som arbetade privat var borta under veckorna och såg familjerna under veckosluten. Samtliga kvinnor påstod att det var som vanligt i deras förhållande till männen. En kvinna menade att hon nu förstod hur mycket det betydde att veta att han kan komma med kort varsel i fall av olycksfall. Två menade att de känner mer samhörighet nu eftersom de hade gått igenom mycket. Tre av kvinnorna påstod ändå att de hade problem med ”nerverna” vilket allmänt betydde att de kände sig lätt deprimerade och trötta.

3.2.4 Inställning till migrationen

Kvinnorna hade blandade känslor kring migrationen. Medan två var väldigt positiva och tyckte till och med att maken borde åka igen var de övriga fyra skeptiska. Skäl som anfördes var att barnen saknade sina fäder, pengarna uppvägde inte frånvaron från familjen och att i ett fall "äktenskapet" kanske inte kan överleva. De positivt inställda kvinnorna ville främst skaffa sig fler saker till hemmet samt att de inte trodde att männen kunde få bra jobb i landet.

Tre av männen hade inte helt frivilligt kommit tillbaka utan gjorde det för att myndigheterna i mottagarlandet hade sökt efter dem. En är, som sagt, fortfarande kvar; en kom tillbaka för att ta hand om sin sjuka fru och den siste för att han själv blev sjuk och blev tvungen att opereras direkt efter sin hemkomst.

Fyra av kvinnorna skulle fatta samma beslut om migrationen nu som då. Trots att vissa inte var positiva menade dem att det inte fanns någon bättre väg. Som en kvinna sa: Vad skulle vi annars ha gjort? Hennes man har igen rest iväg till utlandet för att förbättra hushållsekonomin. Av de återstående kvinnorna menar den ena att maken inte behövt stanna så länge (han har varit borta i åtta år men har besökt dem ganska ofta) och att han kanske borde komma hem nu. Den sista kvinnan ansåg även då att migrationen för andra gången inte var någon bra idé eftersom hennes make hade fått fysiska problem.

3. 3 Sammanfattning

Serbien befann sig i en svår ekonomisk och politisk situation under hela 1990- talet. En effekt av detta blev en omfattande migration. Män som arbetsmigrerade gjorde det vanligtvis ensamma d v s utan sina familjer och oftast illegalt. Kvinnorna tog hand om hemmet, hushållet och barnen. Efterhand, när pengarna kunde samlas in, började man uppbyggnaden av eget hus. Kvinnorna ansvarade för att köpa in material och skaffa kunniga hantverkare för detta ändamål. De fick också instruktioner av sina män genom täta telefonsamtal. De rådgjorde också med övriga släktmedlemmar. Samtliga familjer har barn som fick hjälpa i hushållet lite mer än vanligt under denna period. Barnens vård hade sen tidigare varit ett av kvinnans ansvarsområden utom när det gällde att disciplinera barnen. Trots många positiva effekter, mestadels materiella, var kvinnorna inte helhjärtat positiva till att skiljas från sina makar under långa perioder. Trots det nödvändiga i att migrera och trots att de, i de flesta fall, skulle göra om det ansåg de att de känslomässigt förlorat på det.

4 Analys

Detta kapitel har delats in i två delar för att göra slutsatserna mer översiktliga. Den första delen handlar om hushållets överhuvudskap medan den andra delen är en diskussion om kvinnornas makt. Slutligen kommer en sammanfattning av slutsatserna.

4.1 Hushållets överhuvud

Beslutet att migrera var ett gemensamt i alla hushåll. Hushållsansvaret föll på kvinnan i alla familjer och därmed kan man säga att kvinnorna blev *de facto* hushållens överhuvud. Makens familj var då och då källa till hjälp men besluten fattades av kvinnan. Kvinnorna såg makarna som en del av familjen vilket bekräftar Momsens resultat (Sharpe, 2001: 3). Att makarna var fysiskt borta för en period förändrade inte kvinnornas uppfattning om hushållet. Två av kvinnorna bodde med sina makar i mottagarlandet i ett respektive två år. Skäl som de angav är att de ville vara tillsammans hela familjen samt på grund av situationen i Serbien. Båda kvinnorna lämnade maken frivilligt kvar efter en tid vilket kan tolkas som att de inte uppfattade den gemensamma spatiala lokaliseringen som speciellt viktig för deras sammanhållning.

Kvinnorna hade även samma förväntningar på männens beslutsfattande till att börja med. Efter ett tag uppgav många att de inte ville störa maken med mindre problem när de pratades i telefonen. Kvinnorna tog alltså mer makt genom att inte berätta vilket innebär att de tog beslut i fler frågor än i de områden som de vanligtvis hade på sitt ansvar. De bestämde i väldigt hög utsträckning inom områden såsom hushållning, boskapsskötsel och grönsaksodling. Engelbretsson menar att det är vanligt att kvinnornas ansvar och makt främst ökar i de traditionellt kvinnliga områdena under hennes tillfälliga överhuvudskap (Duval de Dampierre 1996: 23). Hon påstår att kvinnorna inte hade medel med vilka hon kunde ta över männens roller. De stöddes inte av några strukturer eller institutioner eftersom dessa förblev desamma.

Trots detta verkade inte kvinnorna uppfatta sig själva som huvudansvariga för familjen under denna period utan menade att maken var konsulterad under alla beslut. De uppfattade inte sig själva som kämpandes med maken om makt även om det finns fall då kvinnorna gick emot makens beslut. Hushållets överhuvudskap uppfattades ligga hos männen trots att de inte var på plats.

4.2 Makt

Frågan som ställdes i början av uppsatsen var om kvinnorna upplevde att de hade fått ökad makt i med makens frånvaro och hur makens återkomst påverkade deras upplevelse. Samtidigt som det är frestande att påstå att med ökat ansvar ökade makten är det inte enkelt att visa.

Under sin undersökning hittade Khafagy att hustrurnas roll förändrades i stor grad under tiden männen var borta. Jämsides med det arbete som kvinnorna utförde tidigare fick de även ta över tre huvudsysslor. För det första fick de ta hand om finansiella transaktionerna, då främst pengarna skickade av deras makar, liksom kontakt med nya institutioner. Den andra sysslan var att ta över mannens roll som förälder. Tidigare var det mestadels mannens roll att disciplinera barnen men efter deras migration blev kvinnorna mer auktoritära för att fylla ut tomrummet. Det sista området var boskapsskötsel som ställde till nya utmaningar och nya kunskaper som fick läras in. Ökat beslutsfattande inom familjen, ökad kontakt med samhället, spendering av pengar som de fick skickade och nytt självförtroende är några av faktorer som Khafagy menar förändrades i kvinnornas liv. I denna studie kan man inte riktigt se samma resultat. Kvinnorna tog hand om pengarna även tidigare. Fyra hade hand om egna pengar och alla sex hade hand om hushållsekonomin. Omsorgen för barnen kan man säga förändrades något. Kvinnorna ansåg att mannen hade den disciplinerande rollen och att de inte riktigt kunde kompensera för denna. Vissa av barnen hade svårt att komma överens med mamman men man kan inte dra slutsatsen att det skedde eftersom mannen var borta. Samma utveckling kunde ha skett ändå. Den tredje sysslan är boskapsskötseln som kvinnorna vanligtvis tar hand om i detta område. Eftersom detta redan tidigare varit kvinnans ansvar var det inte någon större svårigheter att ta hand om det under makens frånvaro.

Mynttis slutsatser är motsatta dem Khafagy drog. Hon menar att man inte kan utgå ifrån kvinnorna fyller mannens roll inom hushållet. Hennes undersökning skedde i en by i Jemen där kvinnorna och barnen tar stor del av jordbruksarbetet. Jämte detta sköter kvinnorna också hemmet. Kvinnorna och deras arbete representerade säkerhet eftersom man kunde falla tillbaka på det om migrationen inte skulle ge den utdelning som man förväntar sig. Eftersom de flesta av de friska männen är borta har det inneburit att nästan varje hushåll har haft ökade inkomster. Jordbruket, som kvinnor fick sköta, fick en mer marginell roll eftersom man inte är lika beroende på dess avkastning. Kvinnorna tog hand om sina vanliga sysslor och stod för säkerhet medan männen tjänade in för ”lyx”. Pengarna som männen tjänade in gick främst till att förbättrat eller nytt boende.

Kvinnorna i uppsatsen ligger närmare detta fall. Pengarna från migrationen var först avsedda för familjens överlevnad men efterhand byggdes det nya hus istället vilket innebär att hushållen hade kunnat ackumulera tillräckligt med pengar för att satsa på ”lyx”. Datta och Kornberg menar att *makt till* också innebär nya strategier och ansvarsområden genom vilka kvinnan kan öka sin makt (2002). I vårt fall utökades kvinnans ansvar främst till husbygget. De övriga uppgifterna som de fick sköta i makens frånvaro, såsom ökad kontakt med myndigheter och större ansvar för barnen, var inte främmande för dem även om de fick sköta dem i större utsträckning. Dessa innebar inte ökat beslutstagande utan ökad praktisk börda. De kunde ha gjort det innan men de slapp eftersom de hade avlastning.

Chant skriver att “..absent men may in some cases continue to exert major control over family life, and in others not” (1997: 15). Även i våra fall hade männen stort inflytande på kvinnornas beslut. Eftersom tät kontakt upprätthöll i samtliga fall hade männen ganska bra översikt över vad som hände hemma, speciellt de som inte var

borta väldigt länge. Männerna som hade stannat borta från hemmet väldigt lång tid överlätt även beslut över större inköp till kvinnan.

Som det skrevs i teoriavsnittet definieras makt över som kontroll över sin omgivning. I vårt fall hade kvinnorna makt över hushållsrelaterade beslut. De skötte mat- och husgerådsinköpen utan någon inblandning från maken liksom grönsaksodlingarna och djuren. Samtidigt påstod kvinnorna att större beslut var fattade med makens samtycke vilket innebär att de inte hade fullständig makt.

Duval de Dampierres slutsatser om att kvinnorna ökade permanent sin makt beror till stor del hur länge männen hade varit borta samt hur mycket kontakt familjen har. Eftersom männen i denna studie hade bra kontakt med sina familjer blir deras påverkan också större. Enligt samma författare kunde kvinnorna behålla sin makt även efter att maken kommit tillbaka. De hade under makens frånvaro hunnit skaffa sig kunskaper som maken tappat under tiden som han hade varit borta. Detta relateras främst till informella regler och rutiner som finns inom olika institutioner. Hon fördjupar sig inte i ämnet trots att det är viktigt att veta hur förhållandet blir när männen samlats tillbaka sin kunskap. Kan kvinnorna då behålla sin maktposition? Hon tar upp som exempel flera par som öppnat egna affärsrörelser i kvinnans namn och där kvinnan är huvudansvarige. Detta innebär emellertid att en stor del av kvinnans situation permanent förändras. Som vi har sett i denna uppsats ökar kvinnornas makt och maktområden under tiden hon har ansvaret för husbygget. Här finns alltså endast en temporär förändring och inte en permanent. Trots frågor om hur tiden efter makens återkomst har kvinnorna påstått att det har gått bra och utan problem (inte inkludera kvinnan vars make inte är tillbaka). Tre stycken menar dock att de själva psykiskt påverkats av makens migration och den uppstressande situationen. Kvinnorna behövde kanske mer tid på sig för att kunna ge mer uttömmande svar om perioden efter makens återkomst men ingen uppgav några högre vinster eller förluster med hänseende till makt.

4.3 Sammanfattning

Migration är en svår omställning för alla inblandade. Under separationen kan det hända många saker inom familjen och hushållet. Kvinnorna fick ökat ansvar för hushållet under denna period. De kunde även öka sin påverkan på olika beslut eftersom de fick även nya uppgifter som kunde ändra de invande strukturerna. Den tillfälliga omställningen ändrades när projektet, husbygget, tog slut eller när maken, som tog över, kom tillbaka. De kunde influera och modifiera sina makars beslut men alla större beslut (såsom inköp av möbler, beslutet att migrera, beslutet att bygga ett nytt boende, beslut rörande barnen o s v) fattades gemensamt. Enligt vad kvinnorna uppgav, hade de inte makt över dem utan inflytande på dessa beslut. Detta var fallet både före, under och efter att makarna hade kommit tillbaka.

Slutsatsen är att kvinnorna fick högre makt under tiden som maken var borta genom högre påverkan på olika beslut även om de själva inte uppfattade att de hade fått det. När maken var tillbaka återgick det att vara som det var före hans frånvaro.

5 Litteraturlista

- Abbott, Pamela & Wallace, Claire 1997. *Introduktion till sociologi- feministiska perspektiv*. London. Routledge.
- Beetham, David 1991. *The Legitimation of Power*. London. The Macmillan Press Ltd.
- Castles, Stephen & Miller, Mark J. 1993 *The Age of Migration; International Population Movements in the Modern World*. New York. The Guilford Press.
- Chant, Sylvia 1997. *Women- Headed Households; Diversity and Dynamics in the Developing World*. MacMillan Press Ltd. Hampshire.
- Datta, Rekha & Kornberg, Judith, red. 2002. *Women in Developing Countries: Assessing Strategies for Empowerment*. Lynne Rienner Publishers, Inc. London.
- deDampierre, Soroya Duval 1989. *Socio- economic effects of labour migration on women and children in Egypt*. Lund. Department of Sociology.
- Devine, Fiona 1995. *Theory and Methods in Political Science*. Andra upplagan, 2002. Red. Marsh, David & Stoker, Gerry. Hampshire. Palgrave Macmillan.
- Espling, Margareta 1999. Women's livelihood strategies on processes of change: cases from urban Mozambique. Departments of Geography. University of Göteborg.
- Gender Equality: Striving for Justice in an Unequal World (Executive Summary)* 2005. United Nations Research Institute for Social Development
- Gulati, Leela 1993. *In the absence of their men; the impact of male migration on women*. New Delhi. SAGE Publications Ltd.
- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn 1986. *Forskningsmetodik: Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Studentlitteratur 1991. Lund.
- Karam, Azza 1998. *Women, Islamisms and the State; Contemporary Feminisms in Egypt*. London. Macmillan Press Ltd.
- Khafagy, Fatma 1984. "Women and Labor Migration: One village in Egypt". MERIP Reporters, nr 124, *Women and Labor Migration* (jun, 1984), 17- 21. Hämtad från www.jstor.org 2005- 05- 25
- May, Tim 1997. *Social Research; Issues, Methods and Process*. Andra Upplagan. Buckingham. Open University Press.

Moser, Caroline O. N. 1993. *Gender planning and Development: Theory, practice and training*. Routhledge. New York.

Radtke, H. Lorraine & Stam, Henderikus J., ed. 1994. *Power/Gender: Social Relations in Theory and Practice*. London. SAGE Publications Ltd.

Rogel, Carole 2004. *The Breakup of Yugoslavia and its Aftermath*. Revised Edition. Greenwood Press. London.

Sardon, Jean- Paul 2001. "Demographic Change in the Balkans since the End of the 1980's" *Population: An English Selection*, vol.13, nr 2 (2001), 49- 70. Hämtad från: www.jstor.org 2005- 05- 25

Sharpe, Pamela, ed. 2001. *Women, gender, and labour migration; historical and global perspectives*. London. Routhledge.

Internetkällor:

<http://www.srbija.sr.gov.yu> 2005- 12- 02

<http://indexmundi.com> 2006- 01- 02

<http://www.iom.int/> 2006- 01- 02

Bilaga 1 - Frågor som togs upp under intervjuerna (Intervjuerna genomfördes på serbiskan.)

1. Hushållets komposition: hur många medlemmar och hur gamla är ni?
2. Utbildning och sysselsättning: vilken nivå på utbildningen har ni? Var och när arbetade ni båda?
3. Migration: när, hur och vem? Följde du och barnen med? Varför/varför inte? Annan form av migration än arbetsmigration?
4. Sända pengar: hur användes dessa? Hur fick du dem? Vad användes pengar till? Beslutade maken, du eller båda hur pengarna skulle spenderas? Vem tog beslut om vardagsvaror? Vad bestämde du själv över?
5. Kapitalförvaltning: sparade ni pengar eller investerade? I vad? Vem bestämde? Fick du hjälp av någon annan?
6. Familjesammanhållningen: vad tyckte barnen? Hjälpte de till? Var det problematiskt, och i så fall på att vilka sätt, när maken var borta? Vem fattade beslut kring barnen?
7. Var det ett lyckat beslut att låta maken åka? Var det mest positiva eller negativa effekter? Hur är det nu i familjen? Kan du tänka dig låta honom åka iväg igen? Har ni det bättre nu (eller tidigare)? Hur fattar ni beslut nu när ni är tillsammans igen?

Bilaga 2 – Kort presentation av de intervjuade kvinnorna

Fatima är en 39-årig kvinna med en tonårspojke var man reste bort första gången 1995. Han reste illegalt till Tyskland där han stannade ända till 2001. Under detta år skilde paret sig vilket följdes av hans giftermål med en tysk kvinna med syftet att på uppehållstillstånd. Han bor nu i Tyskland och besöker henne och pojken vanligtvis två gånger årligen. Fatima är mycket ledsen över situationen och trots att det skett med hennes tillåtelse ångrar hon sig idag. Hon är helt beroende av pengar han sänder eftersom hon saknar egna försörjningsmöjligheter. Hon bor kvar i hans föräldrahem men pojken och umgås med hans familj som en svärdotter trots att alla vet att hon officiellt inte är det. De har inte byggt ett eget utan hoppas att mannen skall få uppehållstillstånd och hjälpa dem flytta till Tyskland. Fatima är orlig att han kanske ångrar sig till slut och att han lämnar henne (även känslomässigt).

Semsa är en 44-årig kvinna som har en styvdotter och två egna barn. Hennes man reste bort första gången 1993 och har varit borta under fyra perioder varav den längsta har varit på tre år. Just nu är han åter iväg i Ryssland och kommer att vara borta i ca ett år. Semsa är en sjukpensionär och är väldigt glad att hon har egen inkomst eftersom den kan täcka för det allra nödvändigaste om hon snålar. Hon har också några höns och grönsaksland som hon vårdar. Semsa är väldigt nöjd med att maken åkte iväg, de kunde bygga ett eget hus med all möblemang. Hon vill gärna att hennes äldsta barn, nu en ung man på 20 år, skall försöka få arbete utomlands.

Mulka är 32 år gammal hemmafru med tre barn. Hon är nöjd med att maken hade varit utomlands och tjänat tillräckligt med pengar för att bygga ett nytt hus. Med dem i huset bor också svärmor. Hennes man har varit i Tyskland två gånger, den andra gången stannade han i åtta år. Hon åkte efter honom med ett barn och stannade i två år. De blev erbjudna att få uppehållstillstånd men hon och maken ville bo i Serbien där deras familjer finns. Hon åkte tillbaka med två barn och började bygget av deras hus medan han stannade kvar. När han kom tillbaka kunde han få ett jobb nästan omgående och Mulka är väldigt nöjd att de är tryggade för framtiden.

Satka är 37-årig gammal kvinna med tre barn och ett halvvinrett hem. Hon vill gärna att maken skall åka iväg igen men eftersom det har blivit svårare att ta sig över gränserna tror hon inte att det kommer att bli fallet. Hon är

missnöjd med hemmet som de inte har inrett och hon tror inte att de kommer att kunna inredda det under den närmaste tiden. Hennes man tjänar inte mycket pengar på sitt nuvarande arbete och hon är hemma med barnen. Hon har tidigare arbetat men försöker nu att få pension. Hennes man åkte iväg 1994 och kom tillbaka 1998. Hon åkte efter honom med hade väldigt svårigheter att nå till honom eftersom hon saknade resevisum. Efter ett år åkte hon tillbaka främst för att de hade svårt att spara pengar.

Suada är 36 år gammal med tre (levande) barn. Hon och hennes make är i färd att bygga ett eget hus. De började för länge sen men de har inte haft råd att bygga ordentligt på det. Hennes man reste första gången 1995 och stannade i ett år. Efter det åkte han iväg igen 1998 men var tvungen att åka tillbaka p.g.a. ont i ryggen som han fick operera omedlebart. Under denna period hade de även ett cancersjukt barn som dog 1999. Mycket pengar gick till barnets behandlingar. Trots detta är Suada lågmäld men hoppfull inför framtiden. Hon jobbar i en fabrik och hennes man inom ett byggnadsföretag där han tjänar relativt bra. De fick också en liten pojke för 1,5 år sen. Hon hoppas att huset blir snart klar inom en snar framtid men vill inte att maken åker bort igen.

Zineta är 41- år gammal textilarbetare med tre barn. Hennes man var redan borta 1985 i ett år i Ryssland. De påbörjade på sitt hus redan då med det gick trögt. Hon jobbade och jobbar fortfarande i en textilfabrik. 1994 åkte han illegalt till Tyskland och tjänade bra med pengar. Hon blev dock sjuk och kunde inte ta hand om barnen och hushållet. Hennes familj hjälpte till så gott det gick men hon ville att han skulle komma tillbaka. Det gjorde han efter mindre än ett år. Efter det reste han inte iväg igen. Han har ett dåligt betalt arbete men tillsammans med hennes inkomster överlever de bra. Huset blev dock helt klart med de pengar han hade med sig från Tyskland och Zineta är väldigt nöjd med det.